

GAZDA ISTVÁN

Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb munkákban

Tudománytörténeten a reáltudományok történetét értjük, ez a nemzetközi szakirodalomban használatos „*history of science*” magyar megfelelője. Sokan más tudományok történetével foglalkoznak, ebben az esetben a nyelvtudomány történetéről, a néprajztudomány történetéről, az irodalomtudomány történetéről stb. beszélünk, de ezek a diszciplínák nem tartoznak a klasszikus értelemben vett tudománytörténet fogalomköréhez.

Magyarországon a 19. században megjelent művelődéstörténeti-irodalomtörténeti munkáknak már vannak tudománytörténeti fejezeteik, amelyek – tömören – a reáltudományi művekre, irányzatokra is hivatkoznak. Toldy Ferenc például, aki orvos is volt, irodalomtörténeteiben korrekten kitér a reáltudományi irodalom bemutatására is (1851–1853).¹

Ferenczy Zsigmond Jakab, az irodalomtörténész bencés szerzetes, az esztergomi gimnázium egykori tanára, 1854-ben olyan jellegű könyvet ad közre, amely már címében is utal a tudomány-tudományosság történetére.² Talán ez tekinthető az első olyan hazai kiadványnak, amely a tudományos irodalom és intézmények múltbeli adatainak fontosságára is felhívja a figyelmet. Ő maga később életrajzi lexikonokat állított össze,³ s abban is figyelemmel volt a régi magyar természettudósok munkásságára. Hasonló szellemben készítette az irodalom történetéhez kapcsolódó bibliográfiáját Márki József,⁴ a Budapesti Egyetemi Könyvtár neves szakembere.

A történettudósok közül elsőként talán Kerékgyártó Árpád akadémikus volt az, aki a művelődéstörténeten belül komoly hangsúlyt adott a tudománytörténészek által kiemelendőnek minősített eseményeknek is.⁵ Az 1859-ben megindított munkájában, tehát a korai századokat

magában foglaló művelődéstörténetében nem tér ki a reáltudományok történetére, hanem inkább a reáltudományi kifejezések etimológiáját elemzi, elsősorban csillagászati vonatkozásban „Az ősvallás viszonya a természethez” című fejezetben.⁶ Ő maga a Budapesti Tudományegyetemen 1866-tól 1890-ig adta elő a magyar történelmet és művelődéstörténetet mint a „Magyar történelem. I. tanszék” professzora. Az első tudománytörténeti naptárt még Albert Ferenc állította össze, amely a K. M. Természettudományi Társulat 1847-es naptárjaként látott napvilágot, ez mintául szolgálhatott a későbbi kronológiák összeállításainak.⁷ Az egyik ilyen nagy kronológiát éppen Kerékgyártó jelentette meg.⁸ Kronológiájában már jóval több természettudományos eseményre tér ki, s ezért is gondoltunk arra, hogy ezt a kötetét érdemes reprint kiadásban újra megjelentetni.⁹ Az akadémián neves egyetem utóda, a cisztercita Békefi Remig tartott róla emlékbeszédet.¹⁰

Békefi 1893-ban lett egyetemi magántanár, 1898-tól a művelődéstörténet nyilvános rendkívüli, majd 1900 és 1911 között nyilvános rendes tanára az 1898-ban alapított „Magyar művelődéstörténelem” tanszéken. A témánkba vágó leghíresebb munkái a múlt oktatástörténetének, pedagógiatörténetének, iskolatörténetének alapvető kézikönyvei.¹¹ És emellett doktori iskolája „termékeit” az általa 1902-ben megindított „Művelődéstörténeti Értekezések” sorozatból ismerhetjük meg. Benne néhány tudománytörténeti dolgozat is napvilágot látott, köztük említendő az azóta sokak által idézett Arányi Erzsébet-féle munka a fertőző betegségek történetéről,¹² amely már a sorozat 58. kötete volt. Irányításával több mint hetven kötet jelent meg a sorozatban. Békefi később megvált az egyetemről, ahol utóda Domanovszky Sándor lett.¹³

Napvilágot látott még egy-két „magánkezdeményezésű” művelődéstörténet, köztük a Statisztikai Hivatal munkatársaként az ország könyvtárait 1866–1867-ben monográfiában összegző György Aladáré, aki 1875-ben és 1890-ben adott közre egy egyetemes művelődéstörténetet,¹⁴ ezek kitérnek a társadalomtudományok története vázlatos bemutatására, de a reáltudományok történetével a szerző nem foglalkozott.

De ezek sorában említendő Bihari Péter, a sokoldalúan képzett protestáns tudós is. Ő tanult a Sorbonne-on, valamint német, holland, belga és svájci egyetemeken, hazatérve tanított Szatmáron, majd

Budapesten, s ugyanitt egyetemi magántanári képesítést is szerzett. Nagyszámú szakkönyve közül témánkhoz elsősorban az 1884-es nagy monográfiája kapcsolódik.¹⁵ Műve második kötetében találkozhatunk a „Tudományos irodalmunk az ujkorban” című fejezettel, amely alapos áttekintést ad a társadalomtudományokról, de magát a természettudományokat csak elég szerényen tárgyalja.¹⁶ Szinte csak felsorolásként utal a jelentős természettudósok, köztük Beythe, Miskolczi, Lippai, Csapó, Fridvalszky, Köleséri, Frankovich, Pápai-Páriz, Mátyus, Perliczi, Rácz, Weszprémi, Molnár János, Makó, Maróthi, Földi, Diószegi, Pethe munkásságára, és arra a szakterületre, amelyen az illetők működtek. Ezt követően a reformkorra rátérve már csak felsorolja a matematikában, természettudományokban és az orvostudományban működő akadémikusok nevét.

A millennium tiszteletére íródott irodalomtörténetek közül a legrészletesebb tudománytörténeti összefoglalót a Beöthy–Badics-féle kétkötetes *Nagy képes irodalomtörténetben* találjuk. Ez a legterjedelmesebb tudománytörténeti áttekintés, amely ebben a században magyar munkában napvilágot látott. Szerzője Pethő (eredetileg Petrovics) Gyula képzett természettudós, geológus és nagyon jó tudománytörténész volt, kitűnik ez a *Természettudományi Közönyből* is, amelynek 1871-től kezdődően egyik vezető szerkesztője volt, és segítette a Közönyt elindító s a tudománytörténeti kérdésekben is rendkívül járatos id. Szily Kálmán elképzeléseinek megvalósítását. Ő szerkesztette Szilynek az 1871-ben megjelent, s Gonda Bélával együtt összeállított „*Adalékok a Magyarországi természetbúvárok életrajzához*” című közleményét, amely jó néhány későbbi kutatás kiindulópontjául szolgált. A Társulattól megválván a kolozsvári egyetemen doktorált, majd a Földtani Intézetben dolgozott, s a *Földtani Közöny* egyik szerkesztője lett. 1900-ban ebben a minőségében volt munkatársa a nagy irodalomtörténeti vállalkozásnak, amelyben egy valóban alapvetőnek mondható félszáz oldalas áttekintést írt *A magyar természettudományi irodalom fejlődése és föllendülése* címmel.¹⁷ Ez az addigi legrészletesebb tudománytörténeti összefoglaló, amely hazai művelődéstörténeti irodalomtörténeti kézikönyvben megjelent.

A millenniumi egyetemtörténetek és középiskola-történetek egyszerre közölnek számos művelődéstörténeti és tudománytörténeti

adatot, gondolunk itt például Balogh Ferencnek a debreceni református kollégium történetét adattári rendszerben bemutató munkájára,¹⁸ vagy a lévai gimnáziumra,¹⁹ illetve a komáromira.²⁰ Ezeknél is komolyabb tudománytörténeti adatokat találhatunk a millenniumi egyetemtörténetekben,²¹ illetve a nagy millenárius kiállítás kilencdkötetnyi összefoglaló anyagában.²²

A Szegeden, Vácott és Kolozsvárott tanító piarista tanár, Varju János művelődéstörténeti munkái közül kiemelkedik a Debrecenben 1907-ben közreadott, a magyar szellemi művelődés történetét tárgyaló, közel félezer oldalas műve.²³ Varju több helyütt is kitér a tudományos események vázlatos összegzésére.

Elsősorban a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében* tette közzé technikátörténeti-iptörténeti írásait a neves történettudós akadémikus, Takáts Sándor, akinek ezekből az írásaiból Benda Kálmán egy kötetnyi válogatást is összeállított.²⁴ Ezekben a dolgozatokban számos értékes tudománytörténeti utalás található, akárcsak Takátsnak a fővárosi piarista kollégium történetét bemutató munkájában, amelyben a legkorábbi hazai newtoniánus piarista tanárokról is részletesen beszámol, tegyük hozzá, hogy a hazai szakirodalomban: elsőik között.

Domanovszky Sándor 1909-ben lett egyetemi magántanár a Budapesti Tudományegyetemen, majd 1914-ben vette át professzorként Békefi katedráját, s itt, vagyis a „Magyar művelődéstörténelem” tanszéken tanított egészen 1948-ig, s emellett szerkesztette a történeti szakma alapvető periodikáját, a *Századokat*, 1913 és 1943 között. 1955-ben bekövetkezett halála után Lederer Emma írt róla nagyobb nekrológot ugyanebben a periodikában.²⁵ Domanovszky elsősorban a művelődéstörténet társtudományát, az agrártörténetet állította doktori iskolája középpontjába, s e témakörben vezetésével tizenöt értékes munka született.²⁶

A Domanovszky által szerkesztett, jól ismert ötkötetes művelődéstörténetben²⁷ szerencsére több fejezetben is találkozunk tudománytörténeti kérdéskörökkel, s elsősorban ő honosította meg azt a gyakorlatot, hogy a szűkebb értelemben vett művelődés körébe a reáلتudományok témakörei közül csak az egészségügy történetét sorolta. Az első és második kötetben Korbuly György írt a klasszikus századok egészségügyi helyzetéről, amelyet Héjja Pál folytatott, majd Korbuly

már az állami egészségvédelem felé vezető utat vázolta fel a negyedik kötetben. A zárókötetben Melly József vállalta az egészségügy történeti áttekintését, s ez a sorozat egyetlen kötete, amely az orvostudományon és egészségügyön túlmenően a reáلتudományok más ágaira is kitér, mégpedig Szabó Gusztáv tanár úr jóvoltából.

Igen értékes az az egykötetes kézikönyv, amely az ezeréves Magyarország történelmének és kultúrájának a múltját volt hivatva összegezni 1939-ben,²⁸ és ezekre a kérdésekre is kitért. Nem mondhatjuk, hogy mindenre kiterjedő tudománytörténeti összefoglalót nyújt a kötet, de legalább igyekeztek a reáلتudományok főbb ágaira utalni.²⁹ Hogy ezek a tanulmányok ne vesszenek kárba, többet is átvettünk közülük az általunk összeállított művelődéstörténeti olvasókönyvbe.³⁰

Kolozsvárott, majd Szegeden a bencés szerzetes Erdélyi László professzor, akadémikus adott elő történelmi tantárgyakat, köztük művelődéstörténetet, s utóbbiból készített is egy nagyobb tankönyvet.³¹ Elsősorban a középkori magyar művelődéstörténetet kutatta, de ezekben az összegzéseiben kevés reáلتudományi leírással találkozhatunk. Kolozsvárott 1911-től volt a művelődéstörténet tanszék vezetője, Szegeden 1921 és 1938 között. A művelődéstörténet tanszéken utóda 1940-től az egyháztörténész Hermann Egyed lett, s mellette tanított 1946-tól Juhász Vilmos is, aki 1949-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, s a Columbián lett a művelődéstörténet tanára.³²

Szegeden az egyetemen készült egy kis művelődéstörténeti lexikon is 1937-ben,³³ főként Erdélyi László és a Hóman–Szekfű-sorozat kötetire alapozva. Szerzője, Zsámbéki László nem törekedett teljességre, ez csak egy kis kalandozás a legfőbb művelődéstörténeti fogalmak és problémák világában. A mű első kiadásához (1937) nem készült olyan mutató, amely feloldja az egyes szócikkek végén elhelyezkedő rövidítéseket, tehát magukat a forrásmunkákat. Amikor ezt a kötetet félszáz évvel később újra kiadtuk, akkor elkészítettük a rövidítések feloldását is,³⁴ aminek az akkor még élő idős szerző nagyon megörült.

Az 1927-ben megjelent Magyar Zoltán-féle kézikönyv,³⁵ a *magyar tudománypolitika alapvetése* egy remek művelődéstörténeti munkának is tekinthető, amely röviden összegzi néhány természettudományi kutatással foglalkozó intézetünk történetét is. Kornis Gyula a magyar

művelődés történetéről több kötetet is publikált, utalván bennük a reál-tudományok kiemelkedő személyiségeire is.³⁶

Az 1905-től vallás- és közoktatásügyi miniszterként szolgáló Lukács Györgynek (aki nem azonos a filozófus Lukáccsal) megjelent egy nagy, kétkötetes művelődéstörténete, benne a reáltudományokra utaló adatokkal.³⁷ A mű első kötetében található egy nagy fejezet „Magyarország és a tudományos technika” címmel, s ezen belül olvasható Balogh Jenőnek az MTA-ról szóló általános történeti összefoglalója, amely azonban konkrét tudományos kutatási eredményekre nem hivatkozik. A mű teljesen egyenetlen, egy-egy szakterület nivós bemutatása mellett más szakterületek teljes hiányát érzékeljük. Kitűnő például Stark Lipótnak a magyar feltalálókra vonatkozó áttekintése,³⁸ Cholnoky Jenőnek a magyar felfedező utazókról szóló korrekt összegzése,³⁹ Győry Tibornak a tömör orvostörténeti összefoglalója⁴⁰ és Nagy Józsefnek a magyarországi pszichológia múltjáról szóló, kiemelkedően körültekintő írása.⁴¹

* * *

Az 1945 után megjelent összefoglaló irodalomtörténetek, köztük a „Spenót”-sorozat értékes tudománytörténeti fejezeteket is tartalmaz,⁴² bár a művelődéstörténeti szöveggyűjteményekben csak elsősorban szerepelnek reáltudomány-történeti olvasnivalók. Kósa László alapvető művelődéstörténetében – a klasszikus szemléletmódnak megfelelően – a tudománytörténeti diszciplínák közül minden egyes korszaknál szerepel az egészségügy történetének nivós összefoglalása.⁴³ Ebből a szempontból mintaszerű a mű harmadik, bővített kiadása.

A magyarságtudomány kategóriájába ritkán sorolnak be tudománytörténeti diszciplínákat, s ennek az elfogadott szemléletmódnak a korrekt megvalósítása a Kósa László által összeállított kézikönyv is.⁴⁴

Kosáry Domokosnak a 18. századi hazai művelődéstörténetről írt munkájában⁴⁵ mintaszerű tudománytörténeti fejezetek állnak, azok pontos bibliográfiai adatsoraival kiegészítve. Ez az összefoglaló az 1900-ban megjelent képes magyar irodalomtörténet tudománytörté-

neti fejezetével vethető össze,⁴⁶ mindkét mű részletesen tárgyalja a reáltudományok valamennyi nagy ágát és kiemelkedő szereplőit.

A Szabolcsi Miklós, Kosáry Domokos és Németh G. Béla által szerkesztett magyar sajtótörténet⁴⁷ már csak egy-két reáltudományi lapra tér ki, úgyhogy a megjelent kötetek ebben a vonatkozásban mindenképpen kiegészítendőek, elsősorban Batári Gyula kutatásaival.⁴⁸ Hasonló mondható a tízrészes *Magyarország története*-sorozat eddig megjelent kötetekre, mert azokban is csak elsősorban találunk tudománytörténeti összefoglalókat, a megjelentek is elsősorban Vekerdí László kutatásaira épülnek.

Nemeskürty István különleges tulajdonsága az, hogy hatalmas adathalmazokból is jó szemmel tudja kiemelni a lényegét, ez mondható el művelődéstörténeti összefoglalójáról is,⁴⁹ amelyben utal a reáltudományok néhány kiemelkedő eredményére is.

A *Pannon Enciklopédia* elindítói úgy tervezték, hogy a nagy diszciplínák mindegyikéről közreadnak egy-egy kötetet, a magyar történelem kiemelkedő eseményeiről, irodalmunk történetéről, a magyar flóráról és faunáról, a magyar ipar történetéről, földrajzunkról és így tovább. Közülük jó néhány meg is jelent már, s az első kötetben egy komoly terjedelmű tudománytörténeti bemutató is helyet kapott.⁵⁰ Az utóbbi évek egyik legnagyobb terjedelmű magyar tudománytörténeti összefoglalóját sikerült végül is közreadni az enciklopédiában, s a tervek szerint a múlt kiemelkedő magyar tudósairól egy önálló kötet is készülne.

Az ELTE-n nagyszámú hallgatónak adta elő a művelődéstörténetet B. Gelencsér Katalin, s részben számukra, részben kézikönyvként jelent meg kétkötetes szöveggyűjteménye,⁵¹ benne Németh G. Bélának a művelődéstörténeti diszciplínáról szóló tanulmányával. A kötet kronológiai részében több reáltudományi vonatkozással is találkozhatunk.

Hatalmas vállalkozásba kezdett Szentpéteri József, amikor a magyar kultúra és történelem egészét könyvsorozatba kívánta foglalni.⁵² Összeállítása nivós és sikeres lett, benne nagyszámú tudománytörténeti vonatkozással, és ahhoz kapcsolódó képanyaggal.

Makkai László, a neves történettudós gazdaságtörténeti és technikatörténeti kérdésekkel is behatóan foglalkozott, s az MTA megalakulásának 175. évfordulójára írt monográfiában remekül összegezte

az MTA-hoz kapcsolható technikatörténeti múltat, benne több tudománytörténeti kitéréssel. Makkai tehát igencsak járatos volt a középkori és újkori Magyarország és Erdély tudománytörténeti kérdéseiben is, különös tekintettel a református tudományosságra.

Nemrégiben jelent meg a *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor* címmel közreadott hatalmas sorozat első változatának zárókötetete, s ebben az esetben már azt kell látnunk, hogy Kőszeghy Péter főszerkesztő a művelődéstörténet egészéhez tartozónak tekintette a reáltudományok történetének főbb összetevőit is. A szócikkek nívósak, körültekintőek, értékes bibliográfiai utalásokat tartalmaznak. A későbbiekben nyilván további részadatokkal lehet majd kiegészíteni az eddigieket, de azok már nem változtatnak azon, hogy az eddig olvasható összefoglalókat valóban kitűnőnek kell minősítenünk.

Az egyes tudománytörténeti szócikkek szerzői pontosan tudták, hogy kik azok a tudománytörténész elődök, akiknek a kutatási eredményeit, adatsorait érdemes áttemelni ebbe a lexikonba. Így például az orvostudomány története kutatásakor alapvetőek Weszprémi István, Linzbauer Xavér Ferenc, Magyary-Kossa Gyula, Győry Tibor, Korbuly György, Pataki Jenő, Gortvay György, Benedek István, Izsák Sámuel, Antall József, Schultheisz Emil, Szállási Árpád és mások publikációi.

A biológia történetében Hanák János, Gombocz Endre, Ernyey József, Priszter Szaniszló vagy Kádár Zoltán írásaira nyugodtan lehet építeni. A kémia történetben elsőrendűek Szőkefalvi-Nagy Zoltán, Szathmáry László, Móra László és Szabadvány Ferenc írásai.

A csillagásztörténetben Vargha Domokosné, Kelényi B. Ottó, Tass Antal, Heinrich László, Pinzger Ferenc és mások írásai komoly eligazodási alapot nyújtanak.

A matematikatörténetben Szily Kálmán, Jelitai József, Baumgartner Alajos, Szénássy Barna, Vekerdi László, Sain Márton, Szabó Árpád, T. Tóth Sándor, valamint a Bolyai-kutatók írásai jelentik a követhető irányt.

A fizikatörténetben Heller Ágoston, Batta István, M. Zemplén Jolán, Simonyi Károly, Fényes Imre és tudós kortársaik írásaira mindig biztonsággal támaszkodhatunk, továbbá a neves Jedlik-

és Eötvös-kutatókra, valamint a külföldön élt magyar fizikusok munkásságának feltáróira.

És hasonlóan kitűnő kutatók sorolhatók fel a földtudományok, a földrajz és a térképészet története tekintetében (például Csíky Gábor, Bendefy László és Fodor Ferenc), a meteorológia története vonatkozásában (például Réthly Antal) és még jó néhány neves kutatót említhetünk. És a tudománytörténet segédtudományai, köztük a technikatörténet-írás és az agrártörténet-írás ugyancsak sok kiválóságot vonultat fel.

Ha arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy a magyar művelődéstörténeti kézikönyvekben milyen mértékben tértek ki a szerkesztők-főszerkesztők-fejezetírók a tudománytörténeti vonatkozásokra, akkor azt mondhatjuk, hogy a 19. század végének kézikönyveihez hasonlóan ez az új lexikon minden vonatkozásban figyelemmel volt a reáltudományok történetének kiemelkedő eseményeire. A MAMÜL – amely egyes szócikkeit tekintve inkább enciklopédiának tekinthető – a matematika történetétől kezdve az orvostudomány történetéig a reáltudományok valamennyi ágára figyelt, és jó néhány technikatörténeti vonatkozás is szerepel a szócikkek sorában. A szerkesztők ügyeltek arra is, hogy a magyar tudománytörténet-írás kiemelkedő produktumainak, valamint szöveggyűjteményeinek a címei szerepeljenek a szócikkek végéhez csatolt bibliográfiai utalásokban, ugyanúgy, ahogyan azt megszokhatták a régebbi kiadványok bűvárlói, mondjuk *A Pallas Nagy Lexikona* esetében. Utóbbit a *Révai Nagy Lexikona* szerkesztői már az olvasókra nézve terhesnek tartották, s a Pallasból átvett jó néhány szócikket ezektől a bibliográfiai utalásoktól megszabadították.

Néhány tudománytörténész igyekezett „beférkőzni” a művelődéstörténeti munkák nagy tárházába. Magyary-Kossa Gyula ötkötetes monográfiájában rengeteg művelődéstörténeti vonatkozással találkozhatunk.⁵³ Ebből a műből a két világháború közötti időszakban négykötetnyi látott napvilágot, s Karasszon Dénesnek köszönhető, hogy a szerző kéziratos hagyatékából elkészült annak ötödik kötete is. Kortársának, Győry Tibornak szintén számos olyan publikációt köszönhetünk, amelyek a művelődéstörténet-írás integráns részét képezik.⁵⁴ A művelődéstörténet és a néprajztudomány körébe is sorolható

Berde Károly bőrgyógyászat-történeti munkája.⁵⁵ Gortvay György kétkötetes művet írt az újabb kori magyar orvosi művelődésről, de nyomtatásban annak csak az első kötete jelent meg.⁵⁶ Schultheisz Emil orvostörténeti tanulmánygyűjteménye címéül ezt adta: „Fejezetek az orvosi művelődés történetéből”.⁵⁷ Tardy Lajos orvostörténeti vizsgálódásaiban mindig rengeteg művelődéstörténeti elem található,⁵⁸ nem is beszélve az irodalmi vénával megáldott Benedek István remek orvostörténeti monográfiáiról.⁵⁹

Erdély vonatkozásában Pataki Jenő és Spielmann József tett a legtöbbet az orvostörténet és a művelődéstörténet kapcsolódó kérdéseinek feltárásában,⁶⁰ a Felvidék vonatkozásában pedig Kiss László.⁶¹ A Németországban élő orvos, Nemes Csaba egyenesen arra vállalkozott, hogy olyan egyetemes orvostörténetet ír, amely számos magyar vonatkozást és az egész témához kapcsolódó kultúrtörténeti vonatkozásokat tartalmaz, ez lett a Debreceni Egyetem Orvosi Karának egyetemi segédkönyve.⁶² Utóbbi mű szerkesztésében oroszán részt vállalt Szállási Árpád, aki nagyszámú publikációt tett közzé az irodalomtörténet és az orvostörténet kapcsolódó pontjairól, köztük írók betegségeiről és orvosairól.⁶³ Kosáry Domokoshoz hasonlóan Kapronczay Katalin is a 18. századi események eddigénél bővebb feltárására törekedett.⁶⁴

Ami más reáltudományi szakmák történetének és a művelődéstörténetnek a kapcsolatát illeti, érdemes kiemelni Szabadváry Ferenc egyik kötetét, amely már címében is igyekszik erre a kapcsolatra utalni.⁶⁵ És végül ne feledjük el, hogy Vekerdi László minden nagyobb tudománytörténeti monográfiája egyben művelődéstörténetnek is tekinthető, talán ő volt az, aki e két nagy diszciplína kapcsolatait a legjobban ismerte, és a legjobban fejtette ki.⁶⁶ Őt tekinthetjük a mércének, ha a művelődéstörténeten belül a tudománytörténeti vonatkozásokra vagyunk kíváncsiak.

A fentiekben említett munkák közül sok bekerült az MTA Könyvtár REAL repozitóriumába is.⁶⁷

JEGYZETEK

- ¹ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története*, 1–3, Pest, Emich, 1851–1853. Több kiadásban is.
- ² FERENCZY Zsigmond Jakab, *Magyar irodalom és tudományosság története*, Pest, Szent István Társulat, 1854.
- ³ *Magyar írók, Életrajzgyűjtemény*, gyűjté FERENCZY Jakab és DANIELIK József, Pest, Emich, 1856.
- ⁴ MÁRKI József, *Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története s könyvészetében*, Budapest, Lauffer, 1878.
Online, <http://mek.oszk.hu/07200/07216/index.phtml#>
- ⁵ KERÉKGYÁRTÓ 1859–1865; KERÉKGYÁRTÓ 1880; *A magyar cultur-történelem vegyes korszaki kútatói*, Kerékgyártó Árpád kézírata után kinyomtatta MIKUS László, Budapest, 1881.
- ⁶ KERÉKGYÁRTÓ 1859, 427–433.
- ⁷ *A Kir. Magy. Természettudományi Társulat névkönyve, honunk minden műveltebb rendei számára szolgáló naptárral az 1847. évre*, I. évf. szerk. MONTEDEGÓI ALBERT Ferencz, TÖRÖK József, Pest, Beimel, 1847.
- ⁸ KERÉKGYÁRTÓ 1882.
- ⁹ KERÉKGYÁRTÓ 1882 hasonló kiadásai BERTÉNYI Ivánnak és GAZDA Istvánnak köszönhetőek (1987, 1993)
- ¹⁰ BÉKEFI Remig, *Kerékgyártó Alajos Árpád emlékezete*, Budapest, MTA, 1904 (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XII/3).
- ¹¹ BÉKEFI Remig, *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, MTA, 1906, MTA; Uő, *Az iskolázás története Magyarországon 1000–1883-ig*, Budapest, MTA, 1907; Uő, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, MTA, 1910.
- ¹² ARÁNYI Erzsébet, *Fertőző betegségek Magyarországon, 1600–1650*, Budapest, Stephaneum, 1911 (Művelődéstörténeti értekezések, 58.).
- ¹³ Ő tartott és írt Békefiről emlékbeszédet, DOMANOVSKY Sándor, *Békefi Remig rendes tag emlékezete*, Budapest, MTA, 1935 (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XXII/11).
- ¹⁴ GYÖRGY Aladár, *Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata*, Budapest, Aigner, 1875, 2, 1890. Lásd még: RÉZBÁNYAI János: *Európa művelődési történelme, különös tekintettel hazánkra*, 1–3. köt., Pécs, 1878–1881.
- ¹⁵ BIHARI 1884.
- ¹⁶ BIHARI 1884, 2, 568–570.
- ¹⁷ PETHŐ Gyula, *A magyar természettudományi irodalom fejlődése és föllendülése, Különlenyomat a Képes magyar irodalomtörténet II. kötetéből*, Budapest,

- Athenaeum, 1900. – Jól ismert a díszkiadás első kiadása: *A magyar irodalom története, Képes magyar irodalomtörténet*, összeáll. BEÖTHY Zsolt, BADICS Ferenc, 1–2. köt., Budapest, Athenaeum, 1900.
- ¹⁸ BALOGH Ferenc, *A debreceni református kollégium története, Adattári rendszerben*, Debrecen, Hoffmann–Kronovitz, 1915.
- ¹⁹ TÓTH György, *A lévai kegyes tanítórendi gymnasium története, 1815–1895-ig*, Léva, Nyitrai és Társa, 1896.
- ²⁰ *A komáromi kath. gymnasium története 1776-tól 1812-ig*, Komárom, Rónai, 1895.
- ²¹ Például: HÖGYES Endre, *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről, Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával*, 122 képpel és két színes táblával, Budapest, Eggenberger, 1896.
- ²² *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredévi kiállítás eredménye*, SZTERÉNYI József közreműködő szerk., MATLEKOVITS Sándor, 1–9. köt., Budapest, MTA, 1897–1898.
- ²³ VARJU 1907.
- ²⁴ TAKÁTS Sándor, *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*, Sajtó alá rend., BENDA Kálmán, Budapest, Gondolat, 1961.
- ²⁵ LEDERER Emma, *Domanovszky Sándor (1877–1955) nekrológ*, Századok, 89(1955), 522–523.; Lederer Emma a sajtó, 1935-ben megjelent *Egyetemes művelődéstörténetében* – már csak terjedelmi okokból – sem tért ki a tudománytörténeti kérdésekre. Ő egyébként 1950-től 1969-ig volt tanszékvezető egyetemi tanár.
- ²⁶ *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez*, 1–15. köt., Budapest, 1932–1943.
- ²⁷ DOMANOVSKY 1–5.
- ²⁸ EZERÉVES 1939.
- ²⁹ EZERÉVES (1939) munkából néhány fejezetcím, JASKÓ Sándor, *Magyarország ásványai*; TRÓCSÁNYI Zoltán, *Az alkémia Magyarországon*; HALÁSZ Gyula, *Magyar világlárok*; RÉVAY József, *A magyar tudományosság*; TAKÁCS József, *Magyar gyógyfürdők*.
- ³⁰ GAZDA 1996.
- ³¹ ERDÉLYI 1915–1918.
- ³² JUHÁSZ Vilmos, *Hősök, tudósok, emberek, Az utolsó hetven év története*, I–II. köt. (Budapest, Pantheon, 1934–1936) című munkájában szerepelnek fejezetek a tudományok egyetemes történetéből.
- ³³ ZSÁMBÉKI 1937.
- ³⁴ Művelődéstörténeti források = ZSÁMBÉKI 1937, Új kiadás (1986), 3–17.
- ³⁵ *A magyar tudománypolitika alapvetése*, Szerk. MAGYARY Zoltán, Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927.

- ³⁶ KORNIS 1927.
- ³⁷ LUKÁCS 1929.
- ³⁸ LUKÁCS 1929, 286–297.
- ³⁹ LUKÁCS 1929, 298–309.
- ⁴⁰ LUKÁCS 1929, 268–272.
- ⁴¹ LUKÁCS 1929, 255–258.
- ⁴² <http://mek.oszk.hu/02200/02228/index.phtml> és <http://mek.oszk.hu/02200/02227/index.phtml>
- ⁴³ KÓSA³ 2006.
- ⁴⁴ KÓSA 1991–1993.
- ⁴⁵ KOSÁRY³ 1996.
- ⁴⁶ <http://mek.oszk.hu/09500/09505/index.phtml>
- ⁴⁷ *A magyar sajtó története*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, I. szerk. KÓKAY György, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979; II/1.–II/2. szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- ⁴⁸ BATÁRI Gyula, *Bugát Pál folyóirata, az Orvosi Tár (1831–1848)*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1971–1972, Budapest, OSZK, 1973, 357–370.; Uő, A „Tudományos Gyűjtemény” orvosi vonatkozásai, Orvostörténeti Közlemények, 75–76(1975), 85–98.; Uő, *Magyar orvosi és egészségügyi folyóiratok 1803–1944*, Orvosi Könyvtáros, 1977, 83–116.; Uő, *A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon, 1721–1867*, Budapest, OSZK, 1994 (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 5.); Uő, *Fejezetek a külföldi magyar sajtó történetéből (1853–1920)*, Budapest, OSZK, 1999 (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 12.).
- ⁴⁹ NEMESKÜRTY 1992.
- ⁵⁰ PANNON ENC. A tudománytörténeti fejezeteket írta GAZDA István.
- ⁵¹ GELENCSÉR 1998, 403–803.
- ⁵² MAGYAR KÓDEX 1999–2001.
- ⁵³ MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek*, 1–4. köt., Budapest, Eggenberger, 1929–1940 (Új kiad., Budapest, Hgyf Editio, 1994–1995); a kéziratban maradt 5. köt. posztumusz kiadványként jelent meg: *Magyar orvosi emlékek*, 5. köt. sajtó alá rend. KARASSZON Dénes, a függ. összeáll. PÁKOZDY Katalin, MOLNÁR László, a szerző életrajzát írta ifj. MAGYARY-KOSSA Gyula, Budapest, Hgyf Editio, 1995. – Lásd még, *Győry Tibor és Magyary-Kossa Gyula levelezése*, közread. DÖRNYEI Sándor, Budapest, 2008.
- ⁵⁴ Lásd például GYÖRY Tibor, *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*, Budapest, 1936 (A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem Története, 3.). – Hasonló jellegű az 1935-ös tudományegyetemi évfordulóra készített egyetem-történeti sorozat többi kötete is, s ide sorolható az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemet és annak több évszázados előtörténetét bemutató monográfia,

- Erdély magyar egyeteme, szerk. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T, Attila, TAMÁS Lajos, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941.
- ⁵⁵ BERDE Károly, *A magyar nép dermatológiája, A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban*, Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940.
- ⁵⁶ GORTVAY György, *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*, 1. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.
- ⁵⁷ SCHULTHEISZ Emil, *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*, Az előszót írta, SÓTONYI Péter, Sajtó alá rendezte GAZDA István, Piliscsaba, MATI, 2006 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 62.).
- ⁵⁸ Vö. Tardy Lajos *orvostörténeti vizsgálódásai, Kapcsolattörténeti kutatások*, Összeáll. TARDY János, Sajtó alá rend. GAZDA István, Utószó SCHULTHEISZ Emil, Az orosz szövegrészeket ford. V. MOLNÁR László. A bibliográfiai összeáll. DEMÉNY-DITTEL Lajos és PERJÁMOSI Sándor kutatásainak, valamint TARDY Lajos jegyzeteinek felhasználásával készült, Budapest, MATI–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2009 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 79.).
- ⁵⁹ BENEDEK István, *Lamarck és kora*, Budapest, Gondolat, 1963; Uő, *Simmelweis és kora*, Budapest, Gondolat, 1976; Uő, *A gyógyítás gyógyítása*, Budapest, Magvető, 1978; Uő, *Hügieia, Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával, Ókor, középkor, reneszánsz, újkor kezdete*, Budapest, Gondolat, 1990.
- ⁶⁰ PATAKI Jenő, *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, Bev., IZSÁK Sámuel, Összeáll. és sajtó alá rend. GAZDA István, Piliscsaba, MATI, 2004 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 37.); SPIELMANN József, *A közjó szolgálatában, Tudomány és művelődéstörténeti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion, 1977.
- ⁶¹ KISS László, *Az orvostudomány felvidéki történetéből*, Sajtó alá rend. GAZDA István, Szakmailag ellenőrizte és az ajánlást írta SZÁLLÁSI Árpád, Piliscsaba, MATI, 2010 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 77.).
- ⁶² NEMES Csaba, *Orvostörténelem, Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásaival, Felsőoktatási segédkönyv*, Sajtó alá rend. SCHULTHEISZ Emil, SZÁLLÁSI Árpád, GAZDA István, Debrecen, Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, 2008 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 54.).
- ⁶³ SZÁLLÁSI Árpád, *Magyar írók orvosairól és a magyar orvosírókról*, Sajtó alá rend. GAZDA István, Budapest, MATI, 2010 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 61.). – Ez a korábbi mű bővített és nagyszámú új hivatkozással kiegészített változata, amelyet az irodalomtörténészek is haszonnal tudnak forgatni.

- ⁶⁴ KAPRONCZAY Katalin, *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Semmelweis Kiadó, 2007 (A Semmelweis Egyetem Levéltárának kiadványai, 4.).
- ⁶⁵ SZABADVÁRY Ferenc, *A magyar kémia művelődéstörténete*, Budapest, Mundus, 1998.
- ⁶⁶ VEKERDI László, *Kalandozás a tudományok történetében, Művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1969; Uő, *Tudás és tudomány*, Összeáll., TERTS István, Budapest, Typotec, 1994; Uő, *A véges végtelen*, Összeáll., HERCZEG János, Budapest, Typotec, 1996; Uő, *A Tudománynak háza vagyon, Reáliák a régi Akadémia terveiben és működésében*, Sajtó alá rend. GAZDA István, Piliscsaba–Budapest, MATI, TKME, 1996 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 1.); Uő, *Így élt Galilei*, Budapest, Typotec, 1998; Uő, *Fülep Lajos levelezése*, Tatabánya, JAMK, 2009; Uő, *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Járványtörténeti bibliográfiai függelékekkel*, Sajtó alá rend. GAZDA István, Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság, MATI, 2009 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 81.); *Csillagórák Vekerdi Lászlóval*, Összeáll. HERCZEG János, Budapest, Typotec, 2011; Uő, *Magyar világ – tudós világ, Tudománytörténészek és művelődéstörténészek gyűjtőjében*, Sajtó alá rend. GAZDA István, Budapest, MATI, 2011 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 90.).
- ⁶⁷ Szabó Árpád emlékkötet, műveinek jegyzékével <http://real.mtak.hu/21005/>
- Vekerdi László matematikatörténeti írásai <http://real.mtak.hu/21008/>
- Schultheisz Emil műveinek jegyzéke <http://real.mtak.hu/12918/>
- Schultheisz Emil: Művészek és orvosok <http://real.mtak.hu/17802/>
- Antall József műveinek jegyzéke <http://real.mtak.hu/13892/>
- Antall József orvostörténeti írásai <http://real.mtak.hu/21009/>
- Tardy Lajos műveinek jegyzéke <http://real.mtak.hu/13435/>

Tardy Lajos: Magyar orvosok a cári Oroszországban
<http://real.mtak.hu/29847/>

V. Molnár László: Magyar–oroszl kulturális kapcsolatok 1750–1815
<http://real.mtak.hu/19507/>

Korai magyar nyelvű nyomtatott reáltudományi és műszaki könyveink
<http://real.mtak.hu/17805/>

Apáczai bibliográfia
<http://real.mtak.hu/18089/>

Pataki Jenő műveinek jegyzéke
<http://real.mtak.hu/16648/>

M. Zemplén Jolán műveinek jegyzéke
<http://real.mtak.hu/15459/>

Vargha Domokosné műveinek jegyzéke
<http://real.mtak.hu/18410/>

Ernyey József műveinek jegyzéke
<http://real.mtak.hu/16088/>

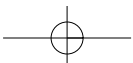
A magyarországi történelmi értékű állatorvos-tudományi irodalom
<http://real.mtak.hu/17958/>

Az MTA reformkori kiadványai
<http://real.mtak.hu/17529/>

Semmelweis magyar nyelvű írásai
<http://real-eod.mtak.hu/1188/>

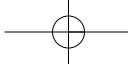
Szállási Árpád: *Ady, Babits, Kosztolányi betegsége, orvosai*
<http://real.mtak.hu/17671/>

Einstein és a magyarok
<http://real.mtak.hu/19226/>

**Mérföldkövek
a magyar művelődés-
történet-írásban**

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Kulturális Örökség
és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata

Az Egyetemenközi Kulturális Örökség Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti
MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Magyar Tudományos Akadémia

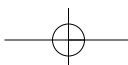

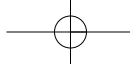
Mérföldkövek a magyar művelődés- történet-írásban

TANULMÁNYOK

SZERKESZTETTE
MONOK ISTVÁN

KOSSUTH KIADÓ
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BUDAPEST – EGER
2015

A kötet az MTA Művelődéstörténeti
Állandó Osztályközi Bizottsága által szervezett, az MTA Közgyűlése alkalmával
megtartott tudományos ülésanyagát tartalmazza
2014. május 8.

A borítókép
Az akadémiai palota terve, a végleges megállapodás szerint.
Vasárnapi Ujság. XI. évf. 31. sz. 1862. aug. 3., 365. old.

ISBN 978-973-09-8335-8
ISSN 2063-5257

Minden jog fenntartva

© Magyar Tudományos Akadémia 2015
© Kossuth Kiadó 2015

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
A kötetet Hitseker Mária szerkesztette
Műszaki vezető Badics Ilona
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Nyomtatta és kötötte a Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető Vadász Katalin ügyvezető igazgató

Tartalom

Kósa László: Az újabb magyar művelődéstörténeti kutatások sokrétűsége	7
Mikó Árpád: A művészettörténet a művelődéstörténeti alpművekben	17
Szívós Mihály: A jeltörténet jeltudományi és művelődéstörténeti szempontból	27
Monok István: A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben	41
Viskolcz Noémi: A tudományköziség elve és gyakorlata művelődéstörténeti kézikönyveinkben	53
Ács Pál: A „második természet” – Irodalom és művelődéstörténet	65
Gazda István: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb munkákban	81
Krász Lilla: A medicina reprezentációi a magyar művelődéstörténet-írásban – Eredmények és perspektívák ...	97
Horn Ildikó: Történetírás és a kora újkori magyar művelődéstörténet	119
Gyáni Gábor: Művelődés-, kultúra- és mentalitástörténet – A paradigmaváltás dilemmái	129
Kószeghy Péter: A Magyar művelődéstörténeti lexikon – középkor és kora újkor (röviden MAMŰL) múltja és jövője	143
A magyar művelődéstörténeti összefoglaló művek jegyzéke	153
Személynevek mutatója	161

